

Jadran Kale

*Rasprostiranje kulture:
Kako ljudi stvaraju prostor*

© NAKLADA SLAP

Izdavači

«Naklada Slap»
Dr. Franje Tuđmana 33, 10450 Jastrebarsko
Direktor Biserka Matešić

~

Sveučilište u Zadru
Ul. Mihovila Pavlinovića 1, 23000 Zadar
Rektorica prof. dr. sc. Dijana Vican

Glavni urednik Naklade Slap

dr. sc. Krunoslav Matešić

Lektor

Petra Trumbetić

Recenzenti

izv. prof. dr. Katja Hrobat Virloget, Primorsko sveučilište u Kopru
prof. dr. sc. Borna Fuerst-Bjeliš, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Jadran Kale

*Rasprostiranje kulture:
Kako ljudi stvaraju
prostor*

NAKLADA SLAP

SVEUČILIŠTE U ZADRU

O autoru

Dr. sc. Jadran Kale izvanredni je profesor na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru te osnivač i voditelj etnografske djelatnosti Muzeja Grada Šibenika. Pisac stotinjak stručnih i znanstvenih članaka te nekoliko registracija kulturnih dobara (građevine, kulturni krajolik i nematerijalno kulturno dobro). Urednik više izdanja, priređivač izbora iz neobjavljenog trojezičnog rječnika fra Josipa Jurina iz 18. st. Uz desetak izložbi potaknuo obnove različitih rukotvorstava, poput kninskog tkalstva i primoštenskog čipkarstva, a muzejsko-pedagoška "Baštionica" iz izložbe sjevernodalmatinskih nošnji je 2003. g. dobila godišnju nagradu Hrvatskog etnološkog društva. Član-obnovitelj Hrvatskog muzejskog društva. U dvadesetak mjesta dosad održao više desetaka javnih predavanja. Od 2012. godine na prilazima Šibeniku upriličuje svibanjsku "Suhozidarsku gradionicu". Policijski i vojni veteran, oženjen i otac dvoje djece.

Copyright © 2021. Naklada Slap

Sva prava pridržana.

Nijedan dio ove knjige ne smije se reproducirati ni prenositi ni u kakvom obliku niti ikakvim sredstvima, elektroničkim ili mehaničkim, fotokopiranjem, snimanjem ili umnožavanjem u bilo kojem informatičkom sustavu za pohranjivanje i korištenje bez prethodne suglasnosti vlasnika prava.

Objavlivanje knjige sufinancirano je sredstvima:
Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001086337.

ISBN 978-953-191-936-4

Likovno oblikovanje: Naklada Slap

Tisak: Grafički zavod Hrvatske

Sadržaj

Predgovor	1
Može li, molim, ustati <i>stvarni</i> prostor?	7
Nastanjenost prostora	11
Prostor i mjesto	18
Tvrdnja i plan ove knjige.....	24
Definiranje prostora	27
Tjelesno središte	27
Uspravljenost.....	29
Strane tijela.....	34
Kretanje.....	37
Obala kao prirodni rub.....	39
Obalna prošlost.....	44
Obalni ljudi.....	48
Uvučene obale.....	52
Granica kao umjetni rub.....	61
S grane do kraja.....	70
Od kraja do krajišta.....	73
Kreativne periferije	77
Priroda u granicama	86
Opasavanje svetog prostora	86
Vladarski zabrani	88
Iz okvira slike u obuhvat procesâ.....	91

Stvaranje prostora	105
Pred nedosežnim prostorom noćnog neba	105
Zvezdane nasuprotnosti	113
Mentalni horizonti	117
Zašto na nebu nema cvijeća?	122
Iznad nevidljivog prostora morskog dna	126
Ribarska iskušenja	128
Prostor koraljara	132
Kognitivna kartografija	137
U nesagledivom prostoru suhozida	140
Kamenom o kamen: prostor drevnosti	144
Drvom o kamen: Tko ovjerava supstancu besmrtnosti?	149
Staklom o kamen: prostor industrijskog doba	158
Pikselom o kamen: postfaktički prostor	172
S intimnim prostorom sicanog tijela	185
Tijelo kao oglasna ploča	186
Teritorij tijela	189
Čarolija stvaranja stvarnog prostora	193
Za prostor je potreban rub	195
Prostor je kretnja	198
Od proizvođača do stvaratelja prostora	201
Bibliografija	207
Kratice	207
Literatura	208
Kazalo	237

Predgovor

Nekoliko godina nakon magisterija na ulici mi se zbila duhovita zgoda. Kad smo se slučajno susreli i porazgovarali, moj srednjoškolski profesor se dosjetljivo našalio: "Ako si ti magistrirao na tim građevinama," osvrnuo se na vrstu razrađenih poljskih skloništa koju sam tada istražio: "tada oni koji su ih izgradili mora da su za to bili doktori znanosti!"

Profesorova je šala dobar početak ove knjige. Graditelji tih desetak građevina s njima doista kao da su ostvarili neispisane doktorske radove. Uočili su problem iskrsnuo s novim okolnostima, pristupili mu pomnom analizom raspoloživih znanja, iskušavali početne zamisli i izvodili originalna, u svojim sredinama dotad neviđena rješenja. Istovremeno, veći dio njih je bio nepismen. Djela iza kakvih stoje bukvalno ih čine seljačkim urbanistima, kognitivnim specijalistima, umjetnicima sa svojim majstorskim sljedbama ili mentorima za inženjerska licenciranja, na kakav ih se god već način može shvatiti. Istraživač kognitivne etnografije današnje parnjake takvih kreativaca nalazi na kapetanskim mostovima ratnih brodova ili za upravljačima mlažnjaka. Rad s takvim ljudima i uvid u njihova djela dao je povoda za ulaženje u temu kakvu bi lakše mogli zamisliti analiziranu od geografa, psihologa, slikara, arhitekata, matematičara, fizičara ili inih drugih proučavatelja.

Ipak, stupajući na ovako prostranu zaravan iz nenadanog smjera jedne društveno marginalne znanosti za više se slabosti i otežica pokazalo kako mogu poslužiti i kao koristan alat. U ovakvom poslu sugovornici i suradnici su proverbijalni "obični ljudi". Kad se istraživanju masovne kulture posveti izvan folklornih stereotipa, nije potrebno mnogo vremena za uočavanje kako se u kulturi ne reagira isključivo postulatima socijalne psihologije već i konstantnim inoviranjima. Po skeptični duh je njegovanu spoznaju blagotvorno izvrći

obogaćivanju od lučkog radnika, švelje ili drvosječe. Takvo što znanost ne ljubi i respektom talenta je tipičnije umjetnosti.

Dolazeći iz zakutka znanstvene arene pojavio se i zanimljiv efekt kakav nije svojstven krupnim disciplinama. Osim skupova iz vlastite struke, sudjelovao sam na simpozijima gdje su izlagali stručnjaci od agronoma do astrofizičara, od filologa do šumara i od inženjera informatike do povjesničara umjetnosti. Ovakvo nabacani odaju dojam kakvog nesuvislog složenca, no zapravo sam na svakoj od tih zgoda izlazio obogaćen novim vrstama propitivanja. U ovakvoj su temi ta iskustva nadomještala tipično znanstveno okruženje, ono institucionalnog projekta. Čitatelj će lako uočiti kako pojave kroz koje ovdje pokušavamo dosvijetliti ukupni fenomen prostora ne pripadaju širokim avenijama znanstvenih interesa. Nijedna od njih na natječajima nije uspjela ponijeti vlastiti istraživački projekt, što za polazišta poput pastirskog poznavanja zvijezda, ribarske percepcije morskog dna, poljskih ograda ili seljačkog tetoviranja nije ni čudno. Zato je pred jednom tako velikom pojavom gabarite dorečenog istraživanja ostalo dosežati koliko je to iz provincije bilo moguće činiti, zbog čega se čitatelju valja unaprijed ispričati zbog ograničenih primjera.

Propitivanje mogućnosti gradiva je posao kakav rade inženjeri ili zlatari, no takav posao je i dijalogiziranje u predavaonici. Za razliku od institutskog istraživača, sveučilišni nastavnik svoje misli po sili vokacije mora preispitivati već od predavanja do predavanja. Dva ista ne postoje taman i ako se radi o striktnoj lekciji *ex cathedra*, a ako je povrh polaznih osnova neki kolegij isti godinama, nešto s takvom nastavom ne valja. Takva su mi obilježja intelektualnog zadatka pomogla kad se u novoj nastavi moje struke otvorila mogućnost predavati teme poput kognitivne etnografije, viđenja domorodnih taksonomija starim tragom antropoloških i filoloških uglavljivanja u jedan tipično psihološki predmet zanimanja. Na poticaj Hutchinsove "Kognicije na otvorenom"¹ studentski zadatci su se obavljali na gradskim ulicama. To je bio jedan od putova koji su vodili prema prostoru ove knjige.

Provjera stvarnosti kakva me k njoj gurnula dalje proistječe iz moje druge profesionalne polovice, one u muzeju. Ono čega nema u sveučilišnom životu je uloga časnika za vezu s lokalnom zajednicom kakvu svakodnevno odigrava kustos. I najintrovertnijem opsesivcu vođenom zbirkom na vrata će pokucati ponuditelj otkupa ili, u ovoj struci, poznavatelj kakvog umijeća važnog za oživljavanje zbirke radionicom. S vremenom se među zbirkama i praksama njihovih predmeta razaznaju uvođenja u razne djelatne prostore. U maloj sre-

1 Hutchins 1995.

dini izdašne baštine gdje manjka tome posvećenih profesionalaca, to je tražilo uvrštavanje dotad nezastupljene vrste objekata u domaći režim zaštite kulturne baštine, što se bez sricanja prostornih kvalifikacija nije moglo izvesti.

Iz svih tih razloga ove retke, poštovani čitatelju, možeš shvatiti i kao opravdanje što ti podastru temu ne raščlanjuje koji znamenitiji stručnjak iz projekta kakve velike znanosti, kako bi joj se i pristojilo. Oni to u svojim strukama i čine, no dojam iz ovog kuta gledanja je bio kako se nad mnoštvom isparceliziranih pristupa (naravno, uz velikane koji su se dokazali prodornima daleko preko međa polaznih disciplina) može ponuditi prinos sagledavanju kulture u njenim najširim obilježjima, dakle onako kako se to radi u etnologiji, antropologiji i njima sestrinskim znanostima. Stoga se isprika u zbilji ne odnosi na krivu znanost, već na piščeve propuste kakvih u zapasavanju ovolike teme mora biti. Cilj nije bio ispisivanje enciklopedije ili priručnika ljudskih shvaćanja prostora, već njegovo problematiziranje ne bi li se kroz načeta obilježja domogli šire primjenjivih spoznaja – a već se i takva želja povezana s prostorom može shvatiti kao oksimoron. Kretanju put odgovora se zadalo primicati na razgovijetan način, lišen zakučaste terminologije, u današnjim prijeporima o društvenoj korisnosti znanosti (napose s povremenim javnim stavovima o beskorisnosti humanističkih znanosti, iz čijeg krila i dolazi ova studija) pružajući svoje zrnice argumentacije za društvenu misiju istraživačkog rada. Sveprisutnost teme s mnogim izdancima navela je zalaziti i u guste šume. Nadam se da je staza ostala dovoljno vidljiva da se čitateljeva pažnja usput ne pogubi i da ne odustane od započetog putovanja. Na takva zalaženja i rizike nagnali su sukobi oko prostora, konflikti kakvi iznova krupnim potezima raslojavaju gubitnike i dobitnike, a među nedavnim zbivanjima može ih se usporediti tek s godinama rata i stihijskim alokacijama društvenog bogatstva. U takvom zapasavanju daleko preko etnografskih granica posebno su vrijedili savjeti iskusnih profesora i kolega. Osim recenzentica Borne Fuerst-Bjeliš i Katje Hrobat Virloget, to su bili i Vladimir Skračić, Ivan Čolović, Ivo Babić, Dražen Juračić, Lovorka Čoralić i Berislav Horvatić. U astronomskom dijelu zahvalan sam na osvrtima Ivana Šprajca, Stanislawu Iwaniszewskog i Michaela Rappenglücka. Svi su me zadužili kritikom i podstrekom. Naravno, svaka se sjena u prostoru unutar ovih korica tiče isključivo ulja u piščevu fenjeru.

Kad je u nemirnim njemačkim godinama između dva svjetska rata pisao o utjecaju mjesta na dušu, Carl Gustav Jung je njenu slojevitost usporedio sa zgradom čiji katovi i slojevi temelja sežu u najrazličitije epohe.² Za razliku

2 Jung 2014:4335.

Slika 1. Nepostojeći prostor izgrađen na konvenciji oblika:
stup u zidu šibenske katedrale

od takve duševne stratigrafije, u istraživane prostore ne poniremo linearnom putanjom. Oni su mnogostruki i preklapajući. Retci koje čitate nastaju u povijesnoj palači podno zgrade za koju se mnogi arhitekti i povjesničari umjetnosti slažu da je najvrjednija građevina ovog dijela svijeta, šibenske katedrale. Kadra je uvezati se u srca do te mjere da se, kako je pribilježila povjesničarka umjetnosti Željka Čorak, u dalekom zagrebačkom skloništu na vijest o njenu topničkom pogadanju – zaplakalo. Postala je dijelom afektivnog prostora svoje kulture, polučujući zajedništvo i preko onog njene pastve koja, pak, simbolički prostor dijeli sa svima čije su molitve okrenute prema Svetoj Zemlji. Njeno je krško bjelilo izdvaja od mletačke polikromije čijim je stilovima definirana. Po venama ziđa prepoznajemo podrijetlo kamena iz raznih dijelova priobalja. Razmeđa povijesnih prostora mogu se razabrati i po ustanovljenom portretu bizantskog cara, dok su oni skriveniji nadahnuti dalekim kontinentima i fantastičnim ambijentima. U kavernoznim temeljima litice na kojoj je izgrađena kriju se nenadane šupljine i u jednom takvom komornom prostoru umjetnik je skrasio rascvjetalu krstionicu. Na površini je smještaj ranije bogomolje bio povezan s pristaništem i otvorenim prostorom okupljanja narodne *posebine*, arhaizma koji je u hrvatskom jeziku najbliži značenju republike. Njena jedinstvena montirana kamena opna ornamentalnim ugnućima s jedne i ispučanjima s druge strane kao da podsjeća na ugibanje čvrstih odrednica prostora o kakvima proteklog stoljeća govore fizičari.

Na koncu, među svim specijaliziranim poticajima za razmišljanje se s priložene fotografije može vidjeti i detalj njena prostora koji to nije. To je iluzionistički stup ugnut u zid stilom poput ostatka omiljenih renesansnih školjki, čiji se kapitel razlistava segnuvši u prostor pod stepenicama.³ Stup koji to nije i oslonci stepenica kakvi su uprti o maštu i kulturnu konvenciju oblika, to je mjesto najboljeg zamislivog ulaska u prostor ove knjige. Zainteresirani promatrač u svemir značenja te zgrade, bilo doslovnih, simboličkih ili metaforičkih, može začeti krećući se posve različito shvaćenim prostorima, i doima se kako im dosege ni ne možemo iscrpiti. Obdareni poticajima poput ovoga u šibenskoj stolnici, preduvjet svake takve intelektualne pustolovine su živo oko i otvoren um zainteresiranog promatrača. Prostor kulture valja razaznati i onda kad se skriva očitošću pod vlastitim prozorom i kad postoji samo u glavama opažača. S takvog mjesta radoznalo čitateljevo oko pozivam da se popne na vidikovce rasprostiranja kulture. Zakoračimo u još jedan prostor.

3 O tom jedinstvenom arhitektonskom detalju u kontekstu kapitelâ Dalmatinčevih stupova piše Ivančević 1982:38.

Slika 2. Litica Zir pred autocestom u Lici, okićena sportskim povodom srpnja 2018. godine